

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО
КАФЕДРА ОЛІМПІЙСЬКОЇ ОСВІТИ

Історія української культури

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ НА ТЕМУ:
«Українське народознавство: звичаї і побут»

галузь знань 07 Менеджмент та адміністрування

спеціальність 073 Менеджмент

Лекція з дисципліни «Історія української культури» для студентів спеціалізації «Менеджмент» за спеціальністю 073 Менеджмент

I с. (денна форма навчання)

Розробник: к. мистецтвознавства Падовська О.М. ©

Тема 5. Українське народознавство: звичаї і побут

- 1. Основні галузі господарства та промисли українців**
- 2. Народна архітектура та житло, їжа та харчування українців.**
- 3. Українська народна ноша, образотворчість, декоративно-ужиткове мистецтво.**

1. Основні галузі господарства та промисли українців

Сільськогосподарська культура українців явлена у традиційних заняттях, побуті, народних художніх промислах. **Володимир Січинський** «*ЧУЖИНЦІ ПРО УКРАЇНУ*» наведений із книги арабського географа **Ібн-Даста** «Дорогоцінні скарби» (925) обряд при сівбі: «*Боже, Ти, що обдарував нас їжею до цього часу, обдаруй нас і тепер нею в достатку*» – пригадує молитву «Отче наш». Багатство урожаю укр. хлібороба, забезпечене щедротами природи й помножене працьовитістю й сприятливим **підсонням**, сформувало ірраціональне ставлення до землі. Традиційна свідомість українця відтворена **Олегом Ольжичем** (син Олександра Олеся) у вірші про цивілізаційний колобїг: «*Tertia post illam successit aenea proles*» (Ovid. Metam.

Lib. 1. 125.). Віки золотий, срібний, бронзовий і залізний, які змінюючи одне по одному життєвий триб, складають цілість колобігу.

Основні галузі господарства і заняття населення: хліборобство, тваринництво; допоміжні заняття: бджільництво, мисливство, рибальство, збиральництво, чумацтво. **Ремесло** (від руко-месло) базоване на ручній техніці дрібне виробництво готових виробів, де ще відсутній виробничий поділ праці: прядіння і ткацтво (знаряддя: *терниці, прядки й самопрядки, снівниці, стави* та *кросна* знаряддя: *терниці, прядки й самопрядки, снівниці, стави та кросна*), килимарство, вишивка, плетіння, художня обробка шкіри (кушніри та шевці шили *кожухи й кожушанки, свити, чемерки, взуття* та ін.), деревообробництво (теслярство, столярство, бондарство, стельмаство, гребінництво, плетіння, ложкаство), гончарство (місцеві осередки), гутництво, ливарництво й художній метал, іграшки, писанкарство, витинанки. У кожному селі була кузня. **Промисел** – добування засобів існування, яке передбачає місце, родовище, а також промислове підприємство. На Поліссі лісохімічні промисли — смолокуріння, дігтярний, поташний, селітряний. Рудний промисел. У Лісостепу, особливо на Правобережжі, каменотесний промисел. Солеваріння і транспортування солі, пов'язане з чумацьким промислом, свічкарний, цегельний, миловарний.

Мисливство – архаїчний вид людської діяльності. **Оксана Лятуринська** «Княжі емалі». На ловецтво вказують назви: Козульки, Соکیلники, Бібрка, Зубра, Зубрець, Вовків.

Рибальство (с. Ракобовць бл. Красне на Львівщині), наявність раків у водоймі є показником її чистоти. Галицькі промисловики-рибалки спускались Дністром через море аж до устя Дунаю. Рибу культивували. Стави.

Дичина: куріпка, дрохва (степова птаха, вполювання якого було великою удачею), хвазан, солУква (вальдшнеп), полежАнь (вівчарик, баранець або бекас), тетерук, крижень. А риба: щупаки (щуки), миньки (прісноводна хижа риба родини тріскових), дорш (тріска), пічкурі (дрібна малоцінна річкова риба), сула (судак), чечугА (стерлядь, цінна промислова риба з осетрових), баламут (скупбрія, яку споживали по всій Україні, купуючи просолену на ярмарках у містах).

Швидка зміна довкілля призводить до втрати ґрунту для етносу, нищення мікрокосмосу людини, природних зв'язків. Із загрозою життю та винародовленням виникає відчуття втрати Батьківщини. Психологічний дискомфорт виявляється у появі песимістичних психо-поведінкових настанов, програмування на поразку. Руйнація природного довкілля за 300 літ російської колонізації, особливо в радянський період — злочин не менший, ніж міграційна політика та заборона мови. Окупаційна політика (нищення лісів, потоплення питомих козацьких теренів у штучних морях, занечищення рік, отруєння землі військовими відходами та пестицидами, меліорація) із Чорнобилем включно подолання через відновлення чуття господаря на своїй землі. «... *в рідній хаті панувати не дамо нікому*».

2. Народна архітектура та житло, їжа та харчування українців. Мета та функції бухгалтерського обліку.

Природні багатства служать високому мистецтву (майстерність у постійному повторенні, відновленні). Відчуття — **тактильність**. Конструювання «**на зруб**», без застосування цвяхів, покриття дерев'яними дощечками **гонту**. Недовговічність матеріалу диктує часті заміни, як і покриття соломною чи очеретом, як виготовлення **саману** — глиняних валків, що обмазувалися (хата-мазанка), глиняних мазаних долівок. Українське

народне житло в різних етнографічних регіонах має спільні риси, традиційно дво-три камерне. Інтер'єр – унікальний. Внутрішнє обладнання: зліва від входу піч; уздовж задньої стіни, до кута – постіль; вздовж чільної та фасадної стіни – довгі лави; в куті, по діагоналі від печі – стіл, скриня, а проти печі у куті – мисник. Біля стола невелика переносна лавка – ослін, а над ліжком до жердки підвішували колиску. Найпочесніший в інтер'єрі кут, протилежний печі – **покуть**, де на стіні на полицях розставляли ікони. Як піч була праворуч від дверей, то аналогічною була ліва сторона.

Дерев'яні сакральні споруди — унікальне явище у світовому мистецтві. Найдавніші – св. Іллі в Києві. Традиція зберегла нам форми шедевр хіба з XVIII, рідше — із XVII ст. Ще в 1880-х рр. дослідник укр. культової архітектури гр. *Володимир Дідушицький* закликав бачити у витворах українських теслів витвори кращі за дерев'яні твори архітектури Швеції і Норвегії, Китаю і Японії. Три зруби поставлені по осі зі заходу на схід, де західний зруб-притвор («бабинець»), ширший і вищий середній зруб-нава (для вірян) і східний зруб — вівтарна частина (священичий простір). Символічне композиційне поєднання «**восьмерик** на **четверику**», де чотирикутник уособлює земне, а наближена до кола восьмикутна форма – небо. Вітрила (паруса), трикутні похилі площини, є переходом від четверика до восьмерика. Укр. дзвінниці, як й італійські «компанілли», ставили окремо від храму (за винятком закарпатських, лемківських, деяких бойківських, де дзвінниця була над бабинцем). Дзвінниця: а) для підвішування дзвонів, б) для зберігання церковного начиння, в) сторожовою вежею. (Антонич: Портрет теслі). В нар. архітектурі не було й двох абсолютно однакових споруд. Часто для церковного будівництва користалися з деревини більш ранніх, яку перевозили інколи на значні відстані та складали.

Дмитро Степовик, співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського Національної академії наук, виділив наступні типи.

Буковинська схожа з житловим нар. будівництвом хатнього типу (заборона будівництва багатoverхих церков): *с. Поляна, Миколаївська церква* (1618), *с. Луковиця, Дмитрівська церква* (1757).

Гуцульська у плані становить рівнораменний хрест, характерні опасання, двосхилі шатрові дахи, гонт. Стрімкість дахів залежала від річної кількості опадів: *с. Криворівня, Вознесенська церква* XVIII ст. *Ворохтянська церква Різдва Богородиці* XVII ст.

Бойківська тридільна, із численними залами. У Львівському скансені *Миколаївська церква* (1763, перенесена зі с. Кривка на Львівщині митрополитом Шептицьким) і церква *св. Михайла* (1863, перенесена зі с.Тисовець Сколівського р-ну на Львівщині); у музеї "Бойківщина" в Дрогобичі тризрубні церкви *Воздвиження Чесного Хреста* (межа XV-XVI ст.) та *Св. Юра з дзвіницею* (кін.XV – поч.XVI ст.). Про останню І. Франко в статті «Писання про І. Котляревського в Галичині» переповів легенду, нібито дрогобицькі чумаки придбали її за сіль та доправили з-над Дніпра на возах. На Львівщині *Жовква, Троїцька церква* (1720) ікона «архангел Михаїл» та *церква Різдва Богородиці*, (1705) іконостас. *Крехів, церква св. Параскеви* (1658), майстер Іван Хом'юк і дзвінниця. На Івано-Франківщині *Рогатин, церква св.Духа* (1648) іконостас. Через зміну русла річки, дзвінницю перенесли до церкви, створивши один цільний об'єм. Кам'яна пластика цвинтаря біля церкви.

Особливості: А. Одвірки дещо нижчі людського зросту, як і вхід у галерею-опасання: аби схилити голову. Б. Відсутність цвяхів через

переконавання, що церква є тіло Христове. В. Церква й дзвінниця творять гармонійний ансамбль. Г. Унікальні розписи інтер'єрів храмів.

Закарпатська т. зв. «лемківський» тип. *с. Середнє Водяне, Миколаївська церква* (верхня, 1428), є розписи. У Національному музеї архітектури і побуту в Порогові *с. Колодне, Миколаївська церква* (1470, перебудована в XVIII ст.). У *с. Канора Міжгірського р-ну Закарпатської обл. церква Покрови* (1792). В Ужгородському музеї *церква Архистратиґа Михайла*, відома як Шелестівська (1877). Характерні: каркасна конструкція, квадрат у плані, повторює архітектурні форми оборонних замкових веж. І церква, і дзвіниця мають галерею та опасання, високе шатрове перекриття перекликається з шатровим перекриттям нефу церкви.

Поділля: *Чортків, Вознесенська церква* (1738), *Вінниця, Миколаївська церква* (1746), *Кам'янець-Подільський, Воздвиженська церква* (1799).

Полісся: смт. *Степань, Рівненщина, Троїцька церква*, (1769) у плані, як гуцульська – п'ятиверха. м. *Камінь-Каширський Волинської обл., церква Радва Богородиці* (1723); *Вознесенська церква в смт. Березні Чернігівської обл.*, майстер Панас Шолудько, вхід як тріумфальна арка на зразок європейських – тому й храм шестиверхий; смт. *Седнів Чернігівської обл., церква св.Юра*, (не пізніше 1747); м. *Новгород-Сіверський Чернігівської обл., Миколаївська церква*, XVIII ст.: у плані, як гуцульська — рівнораменний хрест, одноверха.

Центральна Україна: м. *Новомосковськ Дніпропетровської обл., Свято-Троїцький собор* (1775-1778) майстер козак Яким Погребняк. Єдиний у світі дев'ятиверхий (дев'ятикамерний: три тридільні церкви поряд) хрещатий. Останній козацький храм по зруйнуванню Січі. Калнишевський

(жив у трьох століттях) і цей храм. Зроблена з очерету модель храму. Дмитро Яворницький і храм. «Собор» Олеся Гончара.

Традиційна укр. кухня географічно-кліматично зумовлена, орієнтована на землеробський напрямок господарства. Збіжжя: південна пшениця, північні жито й овес, гречка, просо, ячмінь, горох, квасоля й боби, овочі, фрукти, ягоди. М'ясні страви до 1920—30-х рр. у народі вважалися суто святковими (перевага свинині). Українці є в більшості рибоїдною нацією: її солону, вуджену в диму споживали і продавали («Нема риби над лину, нема м'яса над свинину»). Хрін з Далекого Сходу росте в Україні як дика і городня рослина: у час посту навіть церковні дзвони гудуть «хрін та редька, редька й хрін». Вживані недавні рослини Нового Світу: кукурудза, картопля, помідори (у борщі томат замінив інші закваски).

Вариста, т. зв. «руська», піч — вогнище закритого типу. Як і в усіх східних слов'ян, піч традиційно багатофункційна: А. опалення, Б. готування їжі, В. випічка хліба (кавказці і балкарці хлібну піч будували окремо, а вогнище мали відкрите). Піч обумовлювала способи обробки продуктів, а також смакові стереотипи і звички до варено-тушкованих страв (козацькі походи; чумакування: у землі тимчасова пічка з системою тяги й димоходом — кабицю і в ній куліш, каша, лемішка, галушки). Майже не користувалися рожном. Українські борщі — а) червоний у недію й свято на м'ясній юшці та у будень — затовчений салом із часником (гетьманський, з потрухами, пісний, волинський, чернігівський, кубанський, київський, на Поділлі зі спеціальний квасом із запарених житніх висівок — грис). б) щавлевий (зелений); в) холодник (влітку). «ЩербА» (дуже крута юшка з різних видів риби); «юхварка» (юшка з картоплею, яриною, пшеничними галушками та сиром); «дземка» (юшка з картоплею, квасолею і бобами, або й усяка інша з розвареною чи перетертою гущею). Борщ розпочинав поминальну трапезу,

на Волині — завершував: «Борщ і каша — остання паша» (згаданий, як Еней з Троянцями справляв поминки). «Було б чим борщ ожениць, так каші нема». Каша — з найдавніших із пшона, гречки, ячменю, вівса, згодом — кукурудзи, рису. Товчені зерна відділяли від луски, одержували чисту крупу шеретуванням у круподерках, товкли зерно у ступах. Крупи попередньо мили (пшеницю, пшоно, ячмінь, кукурудзу) або підсмажували (гречку, овес). Для крутих каш брали крупів і води у пропорціях: гречки 1:2; пшона 1:2,5; пшениці 1:3. Рідку кашу варили дітям, хворим та в переднівок. Сакральне значення каші — у множинності її зерен: кутя, коливо, кулеша(від «коло», «куля»), загальна каша на знак замирення, що її варили разом кожна зі сторін, приносячи жменю. В Олексія Воропая: матері дітей, котрі спільно у школі опанували «Букваря», варили кашу — «однокашники». У МЕХП велетенський дзбан оплетений дротяною сіткою для міцності — комашник. Вареники чи «пирого» (від «пир, пирувати» — страва учт на честь Перуна) «З сиром пироги» (вірш-загадка Леоніда Глібова). Книги Зиновії Клиновецької (1913, «Страви й напитки на Україні»); Ольги Франко, Осипи Заклинської, Дарії Цъвек.

3. Українська народна ноша, образотворчість, декоративно-ужиткове мистецтво. Принципи побудови бухгалтерського обліку.

Магічна суть ліній, фарб, форм одягу. Затримання в жіночому костюмі реліктового типу – поясного незшитого одягу: обгортки, опинки, плахти, запаски. Обрегова, магічна суть вишиваної сорочки (найдавніший вид шитого). Є оберегом від сонця і стужі, а ще долі (надзвичайний талан «народженого в сорочці», заволодіння сорочкою ворога з метою приректи, «зурочити», навести порчу). Різні відміни (туніковидна; ускладненого крою: з кокеткою та уставками-поликами; закарпатська «волошка», яка рясним

сонцем розходиться від горловини). Строго визначені місця вишиваного декору: при отворах. Голова із шиєю, груди та особливо руки («вуставки» при основі рукава надавала жіночій руці подобу крила – як і сама назва сорочки, позичена у птаха: помах лівим світ творить, правим – землю квітчає).

До 1020-ліття Хрещення України-Руси відбувалася в стінах ЛДУФК виставка, присвячена о.*Дмитрові Блажейовському* (1910-2010) і вишиттю ікон (2009). Відкриття 6.06.1999 єдиного в Україні Музею вишиваних ікон та образів о.Дмитра Блажейовського у Львові.

Ірина Сенік (*8.06.1926-2009) митець, поетеса (6 збірок), в'язень советських тюрем і концентраційних таборів (34 роки!). За тюремними мурами дівчата вишивали, використовуючи для того часто волосся, зроблену з кості голку і клаптик простирадла. І то тримало на дусі. Проживала у м. Бориславі. Радою громадських організацій їй присвоєно звання «Героїня України» (1996), а з ініціативи Світової федерації укр. жіночих організацій визнана однією зі 100 героїнь світу в США (26.02.2002 її побито в своєму домі).

Ярослава Музика. Виставка поч. 1990-х: перетинчасті емалі, акварелі, вишивка, декоративна пластика, графіка. *Степанида Грицай*, майстриня із виготовлення кептарів, видала «Трикотарський підручник» (1939); ткані сорочки й комплекти *Любові Кремінської*. Ювелірне мистецтво (карбування, золочення, гравірування, техніки емалі та зерні). Витинанка.

Служать високим ідеалам духовності та розвитку національної культури музеї. Їх в Україні понад 400 державних і бл.4000 громадських. На теренах Львівщини 115 музеїв та музейних кімнат.

Рекомендована література

Основна:

1. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – Київ : Либідь, 1994.
2. Історія української культури. Кредитно-модульний курс навч. посіб./ О. М. Цапко, Л. М. Дубчак, А. І. Піскарьова, Т. В. Гороховська, П. С. Прибутько. — Київ : КНТ: Дакор. — 2010. — 176 с.
3. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – Київ : Вища школа. Знання, 1999. – С. 7–20.
4. Курс лекцій з української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. Цюбова Л. В. – Львів: Львівська політехніка, 1997. – С. 4–20.
5. Попович М. В. Нариси історії культури України. – Київ : АртЕк, 1998. – 727 с.
6. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Київ, 1993

Допоміжна:

1. ДеКАленДар : перелік визначних дат історії та культури України / упоряд. Олена Падовська. - Львів : Сполом, 2010. - 366 с.
2. Золота підкова Лева : путівник / уклад. Наталя Недашківська, Олена Падовська, Наталя Космолінська, Юрій Охріменко. - [Б. м, б. р.]. - 63 с.
3. Культурологічні тексти : хрестоматія в 2 кн. / уклад. Шлемкевич Світлана, Падовська Олена. - Львів, 2008. - 356 с.
4. Охріменко Ю. М. Традиційна українська кухня як складова національної ідентичності в “Енеїді” Івана Котляревського / Ю. М. Охріменко, О. М. Падовська // Феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. – Львів, 2013. – Вип. 22. – С. 50 – 53.
5. Падовська О. За межею: доля українських пам'яток на території сучасної Польщі / Олена Падовська // Матеріали VI краєзнавчої конференції "Історичні пам'ятки Галичини". – Львів, 2016. – С. 139–146.
6. Падовська О. По Дунаю до витоків української душі : [передмова] / Олена Падовська // Блажко Л. Дунай у піснях українського народу : науково-популярний нарис / Любомира Блажко, Богдан Гурман. - Львів : Сполом, 2018. - С. 3-6.

7. Падовська О. Традиції виховання духу й тіла в Україні (за твором “Поучення” Володимира Мономаха) / О. Падовська, М. Чорненька // Спортивний вісник Придніпров’я. – 2013. – № 3. – С. 200 – 203.
8. Падовська О. М. Малковичі в контексті проблеми збереження пам’яті у депортованих українців // Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–2008 рр.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Л., 2008. – С. 42–44.
9. Падовська О. Використання образу: зарис про стан національних символів та еталонів культури в Україні / Олена Падовська // Українські національні одноборства: становлення і розвиток. – Л., 2003. – С. 59–60.
10. Сухораба І. Фізичне виховання запорізьких козаків у творах Дмитра Яворницького / Ілля Сухораба, Олена Падовська // День студентської науки : зб. матеріалів щоріч. студент. наук. конф. - Львів, 2018. - С. 28-30.
11. Padovska O. Principles of National Sanitation and Physical Education in the Works of Osyra Zaklynska / Padovska Olena // Using sports, culture, and social studies as means to rediscover lost values : abstract book of 6th International Conference on Science Culture and Sport (25–27 April 2018). – Lviv, 2018. – P. 129.